

HASENATI SEYYİATINA GÂLİB BİR OSMANLI DEVLET ADAMI: GÂZİ ÇOBAN MUSTAFA PAŞA

MUSTAFA KESKİN*

I

Gâzi Çoban Mustafa Paşa, Yavuz Sultan Selim Han'ın son ve Kanûnî Sultan Süleyman Han'ın ilk vezir-i a'zamı olan Pîrî Mehmed Paşa'nın mensûbâtından, Yavuz Sultan Selim Han'ın kızı Hanım Hatun ile evli olmakla da O'nun belli başlı adamlarından biri olmuştur.¹

Gazi Çoban Mustafa Paşa, kısa sürede Kapıcıbaşı yani saray kapıcılarının amiri ve büyük zabiti olmuştur. Kapıcıbaşılığın önemi, Fatih Kanunnamesi'nde yer almasından da anlaşılacaktır. Kapıcıbaşılar, bir husus için Divan'a dâhil olsalar dahi oturmak hakkını haiz değillerdir. Divan dışındaki umumi toplantılara katılırlardı. Paşa'nın "Rumeli Beylerbeyi"si olarak Divan-ı Hümayun toplantılarına katıldığı, burada vezir kalmakla da, "vezir-i salis" ve sonrasında "vezir- sani" olduğu anlaşılıyor.² Bosnalı olduğuna bakılırsa, Bosna'nın fethi sırasında veya fet-hedildikten sonra devşirildiğini söyleyebiliriz. Vakfiyesinden öğrendiğimize göre, babasının adı Abdül-Muîn'dir.³ Bu isim, "Ser Mimârân", Abdül-Mennanoğlu, Kayseri Ağırnaslı Sinan'ı hatırlatıyor ki, sonradan konulmuş isimlerdendir. Dini ve milli geleneğimiz icabı, İslamiyet ile müşerref olan devşirmeler kaydedilirken, babaları sütununa Abdullah, Abdül-Mennan ve Adbdül-Muîn, Abdül-Hayy vb. isimler yazılmaktadır. Devşirmelerin, tabi tutuldukları eğitim öğretim ve Müslüman köylerinde aldıkları terbiye sonucu, geçmişleri ile hiçbir münasebetle-rinin kalmadığı bilinen hakikatlerdendir.

Hukuk-ı İslâmiyyeye göre, gayr-i Müslim iken "şeref'ül İslam ile müşerref olan" kimse önceki amellerinden sorumsuz ve günahlarından arınmış "kardeşimiz" olmaktadır. Ayrıca hangi milliyete mensup olursa olsun, Müslüman olan birisi/birileri için "Türk oldu" denilmektedir. "Türk" sözcüğü Türkiye'de hemen hemen kullanılmazken, Batı'da Müslüman'ın eş anlamı haline gelmesi ilginçtir. Bu kendini İslamlıkla bir tutmanın tezahürü Türk İslamlığı'nın yüksek ciddiyetinde, eski Hilafet devri de dâhil olmak üzere, İslam tarihinde benzeri bulunmayan, Devlet-i Aliyye'nin en görkemli günlerindeki hizmet ve göreve bağlılık duygusunda görülebilir.⁴ Hristiyan Araplardan söz edilebilir, fakat Hristiyan Türk tabiri saçma bir deyim gibidir. Bugün bile, laik Cumhuriyet'in 93. yılından sonra, Türkiye'deki bir gayr-i müslime Türk vatandaşı denilebilir, fakat Türk asla denilmez.⁵

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kayseri.

1 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 5, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 16; Mehmed Süreyya Bey, *Sicilli-i Osmânî yahut Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, C. 4/1, haz. Mustafa Kekin, Sebil Yayınevi, İstanbul 1977, s.441; Çoban Mustafa Paşa Vakfiyesi, s. 28/1. Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevarih*, C. 1, Hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1979, s.347. "Fırat kıyısında sınırları korumakla görevli olan Vezir-i Azam Piri Paşa, padişahın buyruğu gereğince ulu tahtın eteğini öptü, güveyi Mustafa Paşa Rumeli Beylerbeyliğinden vezirlik görevine getirildi."

2 Mehmed Süreyya Bey, *Sicilli-i Osmânî...*, s. 441.

3 Topkapı Sarayı Müzesinden temin ederek, vakfiye örneğini tarafıma gönderen Başbakanlık Osmanlı Arşivi Uzmanı Kemal Gurulkan'a burada teşekkür ediyorum. Vakfiye Topkapı Sarayı Müzesinde, 7003 numarayla kayıtlıdır. Arapça tertip edilmiş olup zeyilleriyle, çift sütun olarak 76 sayfadır. 30 sayfa da, siyakat yazısıyla kaydedilmiş hesap cetvelleri, D.01320.001.00 numarayla kayıtlıdır.

4 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1970, s. 13.

5 Lewis, *Modern Türkiye'nin...*, s. 15.

Binaenaleyh Boşnak kökenli Gazi Çoban Mustafa Paşa ve emsalinin “Türk” olarak nitelenmesi tabiidir. Onların Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’nin hizmetkârı olduklarını, tesis ettikleri vakıflarla Türk-İslam Medeniyeti’ne katkıda bulduklarını, rahmetle ve hürmetle anılmayı hak ettiklerini söyleyebiliriz. Nitekim Kocaeli Büyükşehir Belediyesi tarafından dördüncüsü düzenlenen “Uluslararası Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu”nun merkezinde Gazi Çoban Mustafa Paşa’nın bulunması bunu kanıtlamaktadır.

Rumeli Beylerbeyisi Gazi Çoban Mustafa Paşa, Vezir-i azam Piri Paşa’nın arzı ile vezirliğe nail olmuş, böyle iken Piri Paşa’nın arzlarının yanlışı olduğunu ileri sürdüğünde, Yavuz Sultan Selim Han’ın gazabına uğramışsa da, Piri Paşa’nın istirhamıyla kurtulmuştur.⁶

İran Seferinde, Çaldıran’da, Otağ-ı Hümayun kurulduktan, Padişahın otağını çevreleyerek canlarını seve seve vermeye talib olan Anadolu Beyler Beyisi Sinan Paşa, büyük vezirlerden Hersekoğlu Ahmet Paşa, Dukaginoğlu Ahmet Paşaların yanlarında vezir Çoban Mustafa Paşa da vardı.⁷ Çoban Mustafa Paşa, Yavuz Sultan Selim Han’ın Mısır Seferine Rumeli Beyler Beyisi olarak Şehsuvaroğlu Ali bey, Hayırbay ve Canberdi Gazali ile birlikte katılmış, Memluklu Sultanı Tomanbay’ı Nil Nehrinden kaçarken ele geçirmiş, üç yüzü aşkın tutsakla padişahın otağına iletmış, böylece bütün Arap diyarı, ülkeler fatihi padişaha teslim edilmiş ve devlet düşmanları da yokluk yolcuları arasına katılmıştır. Kanun-ı Osmanîdir ki, seferler Rumeli’ne olsa Rumeli Beyler Beyisi ordunun sağ koluna; Anadolu’ya olsa Anadolu Beyler Beyisi ordunun sağ koluna komuta ederdi.⁸

Çaldıran Seferinde, canlarını Sultan Selim-i Evvel için seve seve vermeye talib olan vezirlerden Çoban Mustafa Paşa, birkaç ay geçmeden de, Hersekoğlu Ahmet Paşa ile Dukaginoğlu Ahmet Paşalar da çadırları başlarına yıkılıp azledildiler.⁹

Yavuz Sultan Selim Han Tebriz’den Anadolu’ya dönerken, kışlak karargâhını Karabağ’da kurmak istemiş, Aras kıyısına gelindikte, yeniçeri isyanından sorumlu tuttuğu Çoban Mustafa Paşa’nın kuskununu bir dilsiz kestirmiş, Revan surlarına varıldığında vezaretten azletmiş, Dukaginoğlu Ahmet ile Hersekoğlu Ahmed’in çadırlarının da iplerini kestirmiştir ki, bu onların da azledildiklerine işaretti. Vezir-i âzamlık, tedbiriyle Çaldıran zaferinin kazanılmasına medar olan Rumeli Beyler Beyisi Sinan Paşa’ya tevcih edilmiştir.¹⁰

Gazi Çoban Mustafa Paşa, 1522 yılının sonlarında Mısır valisi, 1523 yılında ikinci defa vezir-i sanî olmuş, bu ünvanını ihraz ve görevini ifa ederken 1529’da İstanbul’da vefat etmiş, nâşi Gebze’ye nakledilerek, burada inşa ve vakfeyletiği cami, medrese, zaviye, imaret ve kütüphaneden ibaret külliyesi dâhilinde toprağa verilmiştir.¹¹

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.304.

7 Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitabü’t-Tarih-i Kühül-Ahbâr*, haz. Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çuhadar, İbrahim Hakkı Çuhadar, ERÜ Yayını, Kayseri, 2006, s. 588.

8 Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitabü’t-Tarih-i Kühül-Ahbâr*, s. 588.

9 Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitabü’t-Tarih-i Kühül-Ahbâr*, s. 594; Hoca Sadedin Efendi, *a.g.e.*, C. 1, s. 225-327-328.

10 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 2, haz. Mü’min Çevik, Erol Kılıç, Hikmet Neşriyat- Üçdal Neşriyat, İstanbul, s. 434-435.

11 Mehmet Süreyya Bey, *Sicilli-i Osmânî... C, IV-1*, s. 441; Hafız Hüseyin Ayvansaraylı, *Vefayât-ı Selâtîn ve Meşâhir-i Ric’âl*, haz. Fahri Ç. Derin, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1978, s. 68: âdil ve münsif olan Gazi Çoban Mustafa Paşa’nın iki oğlundan biri olan Mehmet Efendi, Bursa Sultan Medresesinde müderris iken 1534’de burada ölmüş, diğer oğlu Ahmet Bey de 1549’da Eğrikapı’da ölmüş ve burada defnedilmiştir.

Âdil ve münsif bir şahsiyet olduğu söylenen Bosnalı Gazi Çoban Mustafa Paşa'nın, Selçuklular zamanında kullanılan bir deyişle, "Ebu'l-hayrat", yani iyi, güzel ve yararlı işler sahibi olduğundan şüphe yoktur. İhraz ettiği "Gazi" unvanı bile, onun ibra edilmesi için yeter de artar. Onun Anadolu'da, Rumeli'de, Cezair-i Bahr-ı Sefit'te vakfettiği eserler ebu'l-hayratlığının somut kanıtlarıdır ve önemli sayıdaki eserleri şimdi de hizmet vermekteler.

Zamanımızdaki gibi, Osmanlı sosyal muhitinde, erkek çocuklara en ziyade konulan isim "Mustafa" idi.¹² Osmanlı tarihi ile ilgili araştırmalarda, "vezirlik" payesini ihraz eden, Sultan İkinci Bayezid, Sultan Yavuz Selim ve Sultan Kanuni Süleyman devirlerinde (1481–1566) yaşamış, çoğu da Enderun'dan tefeyyüz etmiş Mustafalar arasında Gazi Çoban Mustafa Paşa tebliğimizin merkezinde bulunacaktır.¹³

Gazi Çoban Mustafa Paşa, payitaht İstanbul'da, hizmet edenlerin kıdemlilerinden iken, önce Rumeli Beylerbeyi ve 1502'de vezir olmuş, Rumeli Beylerbetliği de Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'ya verilmiştir.¹⁴ Gazi Çoban Mustafa Paşa'ya, Rumeli ordusuyla İnebahtı üzerine varması, barış yoluyla alması, barış teklifini kabul etmezlerse, harben alması emrolunmuş ve İnebahtı 1499'da fetholunmuştur.¹⁵

Gazi Çoban Paşa, Belgrad'ın fethi esnasında Salankamin'i almış, Belgrad'ın önemini veziriazam Piri Mehmet Paşa'ya anlatmış ve keyfiyeti padişaha arz etmiş, bunun üzerine Budin taraflarına gidilmekten vazgeçilerek Belgrad'ın alınmasına karara verilmiş, şehir 1521 yılı Ağustosunda em'anla alınmış, halkından bir kısmı Macaristan'a gitmiş, Sırp asıllı olanları aile ve mallarıyla İstanbul'a naklolunarak Yedikule civarında iskân edilerek, Belgrad mahallesini kurmuşlardır. Tahkim edilen Belgrad kalesinin muhafazasına, Bosna sancak beyi Yahya Paşa oğlu Bali Bey tayin edilmiş, Bosna da Sultanzade (Gazi) Husrev Bey'e verilmiştir.¹⁶

Rodos Adası, coğrafi durumu ve Anadolu kıyılarına yakınlığı dolayısıyla, Türk ve Müslüman ticaretine engel olan bir korsan adasıydı. Mısır ve Suriye'nin Osmanlılara geçmesi de, bu adanın alınmasını artık kat'i ve zaruri kılmıştı. Vezir-i âzam Piri Mehmet Paşa ve ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa ile korsanlardan Kurtoğlu Muslihiddin Reis Rodos seferine taraftardılar. Nihayetinde, ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa sefere tayin olundu. Kuşatmanın uzaması üzerine, Rodos serdarlığı ve ikinci vezirlik Ahmet Paşa'ya verilmiş, Mısır Beyler Beyisi Hayırbay'ın vefatı üzerine, Gazi Çoban Mustafa Paşa Mısır valiliğine gönderilmiştir. Marmaris'ten Kara Mahmut Reis'in kadirgasıyla adaya geçen Kanuni Sultan Süleyman adayı teslim almış, Rodos sancak-

12 Hüseyin Likoğlu, "Adım Hüseyin Oğlum da Ömer" *Yeni Şafak Gazetesi*, 19.12.2016, s.19; TUIK verilerine göre (şadece) Türkiye'de 1.117.721 Mustafa bulunmaktadır. Binaenaleyh birbirine muasır, bazen de yakın zamanlarda, yüksek payeli görevlerde bulunan Mustafa'ları birbirine karıştırmak lazımdır.

13 Diğer Mustafa Paşalar; Hamza Beyzade, Ümeradan olup, 1470 ve 1482'de vezir olan 1483'te azledilen, Bursa'da ölen ve Emir Sultan'da defnedilen Mustafa Paşa; 1497'de Rumeli Beylerbeyisi ve kubbe veziri, 1511'de veziriazam, 1512'de azledilen, 1513'de vefat eden Müzevvir Tekkesi'ne defnedilen, İstanbul'da namı ile müsemma mahallede cami ve medresesi bulunan Koca Mustafa Paşa; Eski vezirlerden Davut Paşa'nın oğlu, Sultan İkinci Bayezid'in damadı Amasya Paşası ve Vezir, 1524'te vefat eden Mustafa Paşa; İskender Paşa oğlu Trablusşam valisi, Alaiye ve Birecik Beyler Beyisi, 1526'da eşkiya savaşlarında şehit olan Mustafa Paşa; Bıyıklı Mehmet Paşa'nın oğlu ümeradan ve Yemen Beyler Beyisi iken 1542'de irtihal eyleyen Mustafa Paşa; yine Bosnalı olup, 1520'de Kaptan-ı derya, 1531'de nail-i vezaretle Şam Beyler Beyisi olan, Mısır'a gidip orada mütekeaid olan, Dersaadet'e gelip 1533'te vefat eden, Eyüp'teki Türbesine defnedilen, Gelibolu'da cami ve medresesi bulunan Palak Mustafa Paşa'dır. (Mehmet Süreyya Bey, *Sicilli-i Osmânî...*, C. 4/1, s. 439–440–441–442.

14 Kemal Paşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman*, VIII. Defter, haz. Ahmet Uğur, TTK Yayını, Ankara 1997, s.229–230.

15 Machiel Kiel, "İnebahtı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 2000, s.285–287; İnebahtı, Epakto, Lepanto adlarıyla da bilinen, Korint Körfezi girişinde, Mora Yarımadası'ndaki Patras şehrinin karşısında, Yunan anakarası kıyısında yer alan 8000 nüfuslu Navpaktos kasabasının Osmanlılar dönemindeki adıdır.

16 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 2, TTK, Ankara, 1964, s. 312.

beyliğine de Kurtoğlu Muslihiddin Reis'i tayin etmiştir. Rodos'un fethi, Türk topçuluğunun Avrupa'ninkinden üstünlüğünü göstermiş, alınması imkansız kabul edilen ve Hıristiyanlığın İslam âlemine doğru bir kalesi sayılan adanın zaptı Avrupa'da hayret ve üzüntü uyandırmış, Rodos hapishanesinde tutuklu üç bin Müslüman kurtarılmıştır.¹⁷

Gazi Çoban Mustafa Paşa, Kahire'ye varır varmaz, fırsat kollayan ve Memluk Devleti'ni yeniden kurmak isteyen Çerkezlerin ayaklanmasıyla karşılaşmıştır. Çerkezlerin ve Çöl Arapları'nın (bedevilerin) önde gelen şahsiyetlerine ve beylerine mektuplar yazarak onları elde etmiş, vergi oranlarını indirmiş, gönüllerini hoş tutmuş, kapı kulu ve gönüllülerden ibaret dört bin civarındaki kişiyi, Hızır Ağa kumandasında, sultanlığını ilan eden İnal üzerine göndermiş, Ridaniye tarafındaki savaşta İnal mağlup edilmiş, başı kesilmiş neticede Mısır isyanı bastırılmış, Mısır eyaleti Kâsım Paşa'ya verilerek Çoban Mustafa Paşa İstanbul'a çağırılmıştır.¹⁸

Fatih Sultan Mehmet Han, "Türk İstanbul"u yapan Osmanlı hükümdarıdır: "Elhasıl cem-i İstanbul'u Sultan Mehmet Han yapıp, bir vechile ma'mur etti kim, etraf-ı âlemde onun misli şehir yoktur."¹⁹ Fatih Sultan Mehmet Han 1459'da Devlet-i Aliyye'nin önde gelenleriyle bir meclis akdetmiş, katılımcıların her birinden, şehrin istedikleri herhangi bir yerinde bir imaret vücuda getirmelerini talep etmiştir.²⁰

Toplumsal refah ve zenginlikle beraber vakıf kurumunun da inkişaf ettiği, sonuç olarak yalnız İstanbul'da değil, ülkenin her yerinde çok amaçlı vakıflar kurulduğu anlaşılmaktadır. Selçuklular zamanındaki gibi, Osmanlı asırlarında da, vücuda getirilen mükemmel vakıflarla inşa edilen medeniyete "vakıf medeniyeti" denilmesi pek isabetlidir ve Osmanlı şehirlerinin birer vakıf şehir olduğunu söylememiz de tabîdir. Vakfın Selçuklu ve Osmanlı asırlarında, özellikle ikbal yıllarında, olağanlaşması, herhalde Türklerin Allah-kâinat-insan anlayışlarıyla yakinen ilgili olmalıdır. Hakikaten insanların kamunun yararlanacağı imaretler kurmasını başka türlü izah edemeyiz. Hayır işi, hayırlı insan, hayırlı evlat gibi kavramlar Türk-İslam toplumunda genel kabul görmüş ve ısrarla tavsiye edilmiştir. Bildirimize esas olan Gazi Çoban Mustafa Paşa için, "hasenatı seyyiâtına gâlip" dememiz de bundandır. Onun Gebze ve Eskişehir-Odun pazarındaki imaretleri kendisi için ebedi bir hatırlanma, hayırla anılma vesilesi olabilirdi ama, O'nun bunlarla yetinmediği, Anadolu'da Rumeli'de ve Adalar'da da muhtelif vakıflar kurduğu anlaşılmaktadır.

17 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 2, s. 312.

18 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 2, s. 317.

19 Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nûma*, C. 2, haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, TTK Yayını, Ankara, 1995, s. 713; Asırlar sonra, sıra dışı Osmanlı aydınlarından biri olan şair ve hattat Nedim: "Bu şehir-i Stambulî ki bî-misil pahâdır/ Yek sengine Acem mülkü fedadır" diyecektir.

20 Halil İncılık, *The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600*, London, 1973, s. 143; Vezir-i âzam Mahmut Paşa, bilahire diğer vezirler şehrin merkezinde ve Haliç çevresinde güzel imaretler inşa ettiler. 1546 tarihli resmi bir ölçüme, sayıma göre İstanbul'da, saray mensubu olmayan kimselerce kurulmuş 2517 vakıf vardı ve takip eden yarım asırda bunlara 1600 yeni vakıf ilave edilmiştir...

II

Gazi Çoban Mustafa Paşa'nın vakıfları arasında bulunan iki külliyesi öne çıkmaktadır: Gebze ve Eskişehir Külliyesi. O'nun vakfiyesinden bizi ilk haberdar eden, merhum İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dır.²¹ Gazi Çoban Mustafa Paşa tarafından Gebze'de yaptırılan cami, imaret ve medresenin yanında iki de kütüphane kurulmuştur.

Menzil külliyelerinin başarılı örneklerinden biri olan Çoban Mustafa Paşa külliyesi, Anadolu'ya ve İran'a giden kervanların, Batı'dan yola çıkan Hacı adaylarının ve doğu seferlerine giden ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak kapasitedeydi.²²

Merhum Gazi Çoban Mustafa Paşa vakfiyesinin (bu) sureti, "Allah kullarının en zayıfı" (ez'afu ibadü'l Bârf), Rumeli vilayetinin kazaskeri *Mehemmed b. Aliyyi'l-Fenârî* tarafından aslına uygun olarak nakledilmiş, kabul görmüş, sağlam bulunmuştur.

Vakfiye, Sultanü'l-a'deli'l-â'zam, Hakanü'l- ekmeli'l- efham, Zilluhlahi Teâla fi-arzihi ve Hali-fetün ala halikatihî fi-ref'ihi ve hıfzihî, her milletten reayasını güçlendiren ve yardımcı olan, Es-sultan ibnü's-sultan, Sultan Süleyman Han bin Es-sultan Selim şah han, ibnü's-sultan Bayezid Han zamanında yazılmıştır.²³

Vâkif Gazi Çoban Mustafa Paşa hakkında da: " Abdülmû'in oğlu Gazi Çoban Mustafa Paşa, en büyük vezirdir, Hüküm ve nüfuzu geçerli, lütuf ve keremi çok, tabi ve alem ashabının en cömerdi, kalem ve kılıç erbabının en bilgisi, isabetli görüşüyle din hâmilerinin koruyucusu, gerçeklik havzasının mutasarrıfı, saltanat kurallarının düzenleyicisi, Osmanlı kanunlarının pekiştiricisi, Sultan Süleyman komutanlarının müsteşarı, asrın ve zamanın âsafı emniyet ve em'anın takviye edicisi, din, dünya ve devletin sulh ve salâhının sağlayıcısı, İslam'ın ve Müslümanların barış ve müsâlemetinin iade edicisidir."²⁴

Vakfın gerekçesinde şöyle denilmektedir: insanların en hayırlısı, haberlerin en hayırlısında buyurdu ki: "Âdemoğlu mâlım mâlım dedi, dünyada yediğinden ve tükettiğinden başkası olmadı.", "Kim dünya mâlından yüz çevirdiyse ahirette kabul görecektir.", "Kişi kıyamet gününde iyiliklerinin gölgesinde gölgelenecektir."²⁵ "Âdemoğlu öldüğü zaman, amel defteri kapanır, ancak üç kişinininki müstesna: Birincisi sadaka-ı câriyesi olan (İnsanların yararlanmaları için bir hayır ederi yapmak), İkincisi kendisinden yararlanılan kitabı, makalesi vb. olan, üçüncüsü de kendisine hayır duada bulunacak (nitelikli eğitim-öğretim almış güzel ahlaklı) sâlih çocuk sahibi olandır."²⁶

"Şüphesiz salavat-ı şerife okumak Allah'a yakın olmayı sağlar, şüphesiz iyilikler kötülükleri götürür. Sonra cami inşa edilmesi için uyarıda bulundu: Fazileti büyüktür, ecr ve sevabı daha büyüktür çünkü Kur'an-ı Kerim tilavetinde Allah'tan yardım dileme vardır. İnsanın ceza ve ihsan gününde cehennem azabının şiddetinden kurtuluşunun en kuvvetli sebebidir."²⁷

21 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 2, s. 643.

22 Köksal Seyhan, *Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.8, İstanbul 1993, s.351-354; külliye'nin 1523, 1524 yıllarında Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Külliye cami, medrese, türbe, darü's-şifa, zaviye, kervansaray, özel misafirhane olan paşa odaları, cümle kapınsın üzerindeki kütüphane ve imarettten mürekkeptir...

23 Arapça Vakfiye, s.4/1.

24 Arapça Vakfiye, s.5/1.

25 Arapça Vakfiye, s. 5/2.

26 Arapça Vakfiye, s.6/1.

27 Arapça Vakfiye, s.6/2.

Gazi Çoban Mustafa Paşa'nın, birincisi Gebze'de, ikincisi Eskişehir'de (Odunpazarı merkez ilçesinde) olmak üzere iki külliyesi bulunmaktadır. Vakfitemiz bu iki külliye söz konusu etmektedir: Çoban Mustafa Paşa, "yolculara, susamışlara cevap vermek üzere Gekvîze'de (Gebze), Allah rızası için, halis, saf, sadık malından kazancından, sevabına nail olmak üzere, bir imaret inşa etmiştir." İmaret direklidir ve hiçbir beldede örneği yapılmamıştır.²⁸

Çoban Mustafa Paşa külliyesinin unsurlarına gelince: Birincisi camisidir ki Beytül- Ma'mûra benzetilebilir.²⁹ İkincisi medresesidir ki, en güzel esas üzerine kuruludur, Semaniye Medreseleri sırasında sayılır, odalarının sayısı, Semaniye miktarınca, çevresinde on oda bulunmaktadır. Üçüncüsü zaviyesidir, on iki odalıdır. Yoksullara mahsustur, bahçesi, güçsüzler için evleri vardır ki, yaz kış orada kalırlar. Seyyahlar ve inenler için, gelenler ve gidenler için çevrili bir yerdir, ki içli dışlı fevkânî odaları bulunmaktadır. Kapısı üzerinde konuk evleri ve mutfak vardır. Dördüncüsü kütüphanesidir ki, kitapların korunması için düzenlenmiş iki bölümlü bir yerdir.³⁰ Külliye'nin sınırları, Batı tarafında Gümüş Kuyusu'ndan başlayıp, Binare Köyü sınırına kadar anayol tarafındadır. Kuzey tarafında Balıklı Buket Nehri'ne, oradan Suğla Pınarı'na Doğu tarafı ise Bakır Kılıç diye isimlendirilen yere, oradan da anayoldaki Emin Nureddin menfezine ve daha sonra da adı geçen Gümüş Kuyusu'na kadardır.³¹

Adı geçen vâkîf sonra sultanî temlikle, hâkânî hükümlerle, Eskişehir'de bir imaret daha inşa etmiştir. Eskişehir imareti, bütün güzellikleri üzerinde toplayan bir camiye, insanlardan sofulara mahsus yirmi odayı şamil zaviyeyi, çocukların ve yetimlerin eğitimi öğretimi için bir beytüt-ta'limi, konuk evlerini, mutfak, odunluğu, fırını ve aşevini, atların rahatça çekileceği ahır ve "aynen tüsemma sel-sebilâ" misilli çeşmeyi içermektedir.³² Vâkîf, imaretin arsasını şer-i şerife uygun olarak temellük eylemiştir.³³

Yine, çocukların ve yetimlerin eğitimi için, Seyyid Gâzi kasabasında, bir beytüt-ta'limi bina etti. Mahrusa-i Galata kazasına tâbi, mahmiyye-i Boğazkesen'de, (Çanakkale Boğazı) Bigihisâr'da (Biga), Şattül-bahirde de, yine çocukların ve yetimlerin yetiştirilmesi için, kıyamet günü için bir kazanç olsun diye bir beytüt-ta'lim inşa etti. Bu vakfın sahibi olmak için, bir kısmını Kaya bin Mustafa'dan 4500 dirheme, diğer kısmını davet edilen kardeşleri İbrahim, Hasan ve Ahmet'ten 1400 dirheme satın almıştır.³⁴ Ve yine, ahiret gününe hazırlık olsun diye darül-fetih Rodos kalesinde, Allah'ın rızasına nail olmak için, Rum çocuklarına bir darüt-ta'lim bina etmiştir.³⁵ Ve yine Gekvîze'nin merkezinde yolda kalmışlar için bir han inşa etmiştir. Hanın arsasını, huzura davet edilen Paşa Çelebi bin Kasım'dan 150 dirheme satın almıştır. Vâkîf ayrıca Söğütlüdere nehri üzerinde büyük bir kantara (kemerli köprü) inşa etti ki, Edirne'ye gelenlerce anayol üzerindedir.³⁶

Vakfın gelirleri, aynî ve nakdî olarak, köylerden, zayı' olmuş miri araziden, mahfillerden, hamamlardan, dükkânlardan, değirmenlerden, takas yerlerinden, evlerden, konaklardan, al-

28 Arapça Vakfiye, s.6/2.

29 Hazreti Âdem'le yeryüzüne indirilip, Tufandan sonra yeniden göğe çıkarıldığına inanılan, yedinci kat gökteki köşktür. (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, c.1, Kubbealtı Yayını, İstanbul 2005, s. 351.)

30 Arapça Vakfiye, s.7/1.

31 Arapça Vakfiye, s.7/2.

32 Arapça Vakfiye, s.8/1.

33 Arapça Vakfiye, s.8/1.

34 Arapça Vakfiye, s.8/1.

35 Arapça Vakfiye, s.8/2. "... Eddahara li-yevmi'l-ahiri"

36 Arapça Vakfiye, s.8/2. ...Söğütlüdere Nehri, muhtemelen Meriç'tir. Kantara da Sofya-İstanbul ulaşımını sağlayan "Cisr-i Mustafa Paşa Köprüsü" olmalıdır.

tın-gümüş makûlesinden, küçük ve büyükbaş hayvanlardan vs. gelir getiren emlak ve kiralardan sağlanmakta olup, bir kısmı Rumeli yakasında bir kısmı da Anadolu yakasındadır.³⁷ Bu saydıklarımız vakıf kurucunun hakkıdır, mülküdür ve tasarrufu altındadır, ayrıntılı olarak da yazılmıştır.

a) Rumeli’de Bulunanlar: Emir Sinan mahallesindeki bütün büyük evler, Darü’s-saltanat-ı aliyye’de bulunan Limon-Kadırğa yakınındaki evler, bu iki mahallenin içindeki ve dışındaki sayılı evler, köşklere, eyvanları, sofaları, çardakları, odaları, zezeminleri, ayakyollarını, mutfağı, anbarı, odunluğu, bahçeleri, çarşıları, pazarları... içermektedir.³⁸ Bu evlerin üç tarafı anayolla, boş arazide merhum Yahya Paşa hamamının suyunun aktığı yerle sınırlıdır. Bu akarsudan içme hakkı Sultan tarafından ihsan edilmiştir. İnsanlar arasında “Kırk Çeşme” diye bilinmektedir. Vâkıfın bina ettiği yapılara ilave olarak evler, mahzenler, odalar, 15 kapı dükkân ve bağlı evler, “kıdvetü’l-ümera ve üsvetü’l-kübera”, merhum Yahya Paşa oğlu Bali Bey tarafından, büyük bahçesiyle birlikte, yüz bin dirhem karşılığında temlik edilmiştir. Yunus Paşa da (Yavuz Sultan Selim Han’ın “gazab-ı şahane”sine uğramış Vezir-i âzam), Eyüp’te, Hazreti Ebi Eyyüb el-Ensârî meşhedinin karşısındaki, Mahrusa-ı Galata tarafında, Devecipınar demekle ma’ruf olan yerdeki evleri, köşkü, mutfağı, sofası, fiskiyeli havuzu, su gözesi, meyve ağaçları ile birlikte temlik etmiştir.³⁹

Medine-i Kostantiyye’de, Sulumanastır Kilisesi yakınındaki Etyemez Zaviyesi mahallesinde bulunan bostanların tamamı ki, güneyden Kemal, Muhammet ve Kaya’nın mülkü ile sınırlı olup 105 zira’dır. Doğu tarafı, ehl-i zimmetten Dimitri, Yorgaki, Yorgi ve Manol’un mülkleri ile sınırlıdır. Tahminen 115 zira’dır. Kuzeyi anayol ile sınırlı olup, 175 zira’ olarak takdir edilmiştir. Batısı Sultanî bahçe ve köy duvarıyla sınırlıdır ve yaklaşık 78 zira’dır.⁴⁰

Vâkıf bu yeri Avlonya Livası’nın Emiri Mustafa Bey bin Abdillâh’tan 30 bin dirheme satın almıştır. Buna Mahmiyye-i Kostantiyye surlarının kapılarından biri olan Balık kapısı ve evlerin tamamı da dâhildir. Bunlar, alçak ve yüksek sayısız evleri içermektedir. Bu ev sakinlerinin müştereken kullandıkları su kuyusu ve yarısı boyalı, yol tarafında dört dükkân da vardır. Dükkânlar iki taraftan kamu yoluyla Yahudi Elya ve Yahudi Ester, Musa bin Arslan mülkleriyle sınırlı olup, Amasya Livası Emiri Ahmed Bey bin Abdülhayy’dan 75000 dirheme satın alınmıştır. Toplamda on yedi kapısı, su kuyusu ve duvarı bulunmaktadır.⁴¹ Mahmiyye-i Kostantiyye mahallelerinden olan Hubyar’da Molla Gürânî hanı yakınındaki evler ki, altı üstlüdür. Üstünde odası, altında mermerden üç direği, örtülü odacığı, su kuyusu, ayakyolu ve duvarı bulunmaktadır.⁴² Evler İbrahim Paşa vakfı ve Yahudi Şebbesay mülküyle özel ve genel yol ile sınırlı olup Yahudi Azer kızı Rahîl’den 24000 dirheme satın alınmıştır. Adı geçen Mevlana Gürani hanı yakınında bulunan evin üstünde odası, onun üzerinde diğer odaları, bodrumda serin bir odası, su kuyusu ve duvarı bulunmaktadır. Hususi ve umumi yolla, Metedyâ, Şaban ve Bayanasi adlı Yahudilerin mülkleriyle sınırlıdır. Onun, Bali bin Renan adlı Yahudi’den 28000 dirheme satın aldığı mülk de dâhildir. Hubyar mahallesinde bulunan diğer bir evin tamamı üç alçak evi ve üç yüksek odayı içeriyor. Ayrıca su kuyusu, fırını, ayakyolu ve duvarı bulunup, adı geçen vâkıfın

37 Arapça Vakfiye, s.9/2.

38 Arapça Vakfiye, s.10/1

39 Arapça Vakfiye, s. 10/2.

40 Arapça Vakfiye, s.11/1; ...Zira’ insanın dirseğinden orta parmağı ucuna kadar olan uzunluk (Şemseddin Sami Bey, Kâmus-ı Türkî, s.648; türlü zamanlarda farklı İslam ülkelerinde türlü amaçlarla kullanılan ve çeşitli adlar taşıyan zira’ların ölçüleri 54 ilâ 91 cm arasında değişmektedir. (Misallı Büyük Türkçe Sözlük, c.3. s.3509).

41 Arapça Vakfiye, s.11/2.

42 Arapça Vakfiye, s.12/1.

özel ve umumi yol tarafındaki vakfiyla sınırlıdır. Şebbesay bin Zahariya ve Selimon bin Nasi adlı Yahudilerden 28000 dirheme satın alınmıştır. Kuruçeşme mahallesinde⁴³ bulunan evin tamamı iki zemin kattan, su kuyusundan, ayakyolundan ibarettir. Ve Hoca Sinan odalarıyla, Yahudi Yehud ve Roz mülkleriyle ve özel yolla sınırlı olup Yahudi Abraham bin Salto'dan 7000 dirheme satın alınmıştır. Vâkîfın İstanbul'un Florya isimli köyünde vaki sayısız yazlık ve kışlık evleri de bulunmaktadır. Bunların mutfağı, ekmecliği, odaları, hamamı, şadırvanı, ayakyolları, şadırvanı, bahçeleri, ahır, üzümlüğü, bostanları, meyve ağaçları, su pınarı, meraları, otlakları vd. olup şöhretini sınırlamaktan müstağnidir. Vâkîf o yerleri şer-i şerife uygun olarak İskender bin Abdillâh'tan, vekâleti sabit livalar erbabının önde gelenlerinden olan merhum İbrahim Paşa oğlu İsa Bey'in akil-balığ kardeşinin oğlu merhum Süleyman Beyoğlu Mustafa Çelebi'den, Mahmude Hatun binti Bâli Bey'in önünde, vasi olarak atanan Mevlana Rûmi bin Ali'den 60000 dirheme, hukuk-ı islamiyede anlatıldığı üzere belirlenen fiyatla satın almıştır. Karabaşlı mahallesinde yeni evlenmiş olanı için bir bina yapılmıştır. Bigibahçe'de 20 kapılı dükkân ki hamamın yanındadır, her biri Edirne'de vaki Mehmet Ağa mahallesinde bulunmaktadır. Satın alınan yerler Yunus Ağa, Muslihiddin, Hacı Duran, Seher ve Banu Hatun mülkleriyle ve Mesih Paşa eviyle sınırlı olup vasi Ahmed bin Abdillâh'tan satın alınmışlardır. Adı geçen şehirde vefat eden Sinan Paşa bin Abdilhayy'dan 45000 dirheme satın alınmıştır. Vâkîf tarafından bina edilen yeni Büyük Han boştur, Tohumcular kapısının karşısında bulunmakta, alçak ve yüksek odaları, mahzenleri, tavanları, ayakyolları, çevredeki dükkânları ve erkek hamamını içermektedir. Vâkîf Silahhane'ye yakın bir yerde çok sayıda dükkân inşa etmiştir. Saruca Paşa mahallesinde bulunan geniş ev şimdiye değin durmaktadır.⁴⁴ Bu ev merhum Mahmut Paşa evkafındadır. Vâkîf tarafından arsasıyla beraber alınmıştır, mütevellisi Mustafa bin Ali'nin açıkladığına göre 5000 dirheme satın alınmıştır. Medine-i Edirne'de bulunan Boyacılar Hamamı'nın Bezçiler yakınındadır, yanındaki hanı ve dükkânları arsalarıyla beraber satın alınmıştır. Arsa aslen merhum Hoca Firuz imareti vakıflarından bu imaret, mahrusa-ı Milas'ın merkezindedir. Vâkîf tarafından hamam için mülk edinilmiştir. Şer-i istidlâlle hamam için temellük edilmiştir. O mülkteki ev ve bitişişindeki bahçe Çirmen kazasından Hasbeyli köyünde bulunmaktadır. Yazlık ve kışlık evleri, mahzeni, mutfağı, ekmecliği, odunluğu, kenefi, dâhili ve harici hamamı, su gözesi, havuzu, bağ çubuğu ve daha başkaları vardır. Bazısı vâkîfın yapılarıdır ve Çirmen kasabası yakınındaki Karaağaç köyünde bulunmaktadır.⁴⁵

16. yüzyılın ilk çeyreğinde, Osmanlı toplumsal hayatında, zamanına göre oldukça ileri düzeyde bir yapılanmanın bulunduğunu görüyoruz ki, köylerde bile, temizliğin simgesi kabul edebileceğimiz hamamın, tuvaletin, fırının, fısıkyeli havuzun, mahzenin, daha da önemlisi kışlık ve yazlık (şitayî ve sayfî) evlerin bulunması, evlerin duvarla çevrili bulunması ve çoğunlukla da iki kat olmasıdır.

Vakfiyelerden birkaç cihetten yararlanmamız mümkündür. Birincisi sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan, ikincisi mahalle yapısı bakımından, üçüncüsü yer ve şahıs adları açısından, nihayet devletin ve toplumun refah seviyesi bakımındandır. Değnilmesi gereken en önemli husus, Osmanlı bürokratlarının, tacir ve sanatkârlarının "artı mal"larını saklamak ve durduğu yerde nemalandırmak yerine kamu yararına tahsis etmiş olmalarıdır. Vakfiyemiz incelen-

43 Boğazın Avrupa yakasında Beşiktaş'ta bir mahallenin adıdır.

44 Arapça Vakfiye, s.14/2, 15/1.

45 Arapça Vakfiye, s.15/2.

diğinde gördük ki, daha o asırlarda, Rumeli'de ve Anadolu'da coğrafi isimler ağırlıklı olarak Türkçedir: Kâfir Köyü Deresi, Boztepe, Çatalca, Küçüktepe, Börke Han, Buldu Köyü, Re'sül Maksaba, Meriç Nehri, Tanburacı Halil Çiftliği, Gemi Değirmeni, Tepebaşı, Çirmen kazası, Bali Deresi, Hüseyin Değirmeni, Maltepe, Kırcı Vadisi, Yenice Kavak, Rahmancı Köyü, Karahıdırlı Köyü, Kirçimpe Suyu, Bebekzade Değirmeni, Değirmenderesi, Beyzade Arazisi, Kethuda Değirmeni, Halim Bey Ziki(Pirinç havanı), Kebeci Boğazı, Balkulağı Dalyanı, Akçakaya, Dokuz Kışlası, Tepebaşı, Kovanlık Deresi, Kayalıöyük, Keneciburnu, Keneci Boğazı, Akviran, Dimeşki Değirmeni, Çırnova Kazası, Kasım Paşa Suyu, Kayapınar, Sarımsaklı Pınarı, Hayrettin Pınarı, Nemedçi Alagöz Kuyusu, Hoca Saltık Mahallesi, Hamza Bey Mescidi Mahallesi, Çukur Meyhane, Boyahane, İbrişim Hane, Bezirhane, Horasanî Değirmeni, Sabunhane, Demireğerli, Yenişehir Kazası, Tırhala Livası, Şeytan Deresi, Şıpka Pınarı, Çayır Sırtı, Varsak Vadisi, Voyvoda Bataklığı, Billur Irmağı, Büyük Dıyavato, Küçük Dıyavato, Eski Kilise, Kızıl Toprak, Abdümelik Mahallesi, Bezirhane, Dimitri Öyüğü, Çınarlı Dere, Yörük Geçidi, Tûriler Öyüğü, İhlamlu Pınar, Baba Dalyanı, Fener Tepesi, Köpek Ekreği, Hasan Baba, Börü Bars, Bökrice, Taş Köyü, Kır Batırmış Suyu, Sazlık Köyü, Beylik Çayırı, Dalyan Irmağı, Prezrin Livası, Arnavut Vilayeti, Dukagin Kazası, Domuz Yokuşu, Akçahisar Kazası, Delen Hisarı, Motluk Tepesi, Zerrin Deresi, Hartepe Kalesi, Kureyş Köyü, Karasu Yenicesi Kazası, Biliş Köyü, Ahyolu.⁴⁶

Gazi Çoban Mustafa Paşa'nın külliyelerine gelir sağlamak üzere tesis ettiği vakıfların ve buldukları yerlerin isimlerini karşılaştırdığımızda, Tuna'nın güneyinden Gelibolu Yarımadası'na kadar Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin yerleşkelerini tespit etmemiz mümkün olmaktadır. Üç dinin mensupları müstakil köylerde, mahallelerde yaşadıkları gibi, aynı köyü ve mahalleyi paylaştıkları da, vakfiye incelendiğinde daha net görülmekte ve anlaşılmaktadır. Daha önce Türkler tarafından kurulduğu veya isimlendirildiği anlaşılan yerleşkelere mukabil, aynı coğrafyada Hristiyanlara ve Yahudilere ait köy ve mahalle isimleri de yer almaktadır: Koyliç, Banya Yolu, Krov Noktası, Markova Köyü, Pirvadi Kazası, Eli Nehri, Mekronon Hisarlığı, Totolvalak, Divne Nehri, Rus Kasabası⁴⁷ Ayaplana mahallesi, Hurşe Mahallesi, Eyumine Mahallesi, Sort Mermeri Mahallesi, Kayaki Mahallesi, Aya Todorov Kilisesi, Asonya Kasabası, Balatmane, Botolnaz Köyü, Kastanya Mağarası, Mavrodi, Kokulca, Surlibye Değirmeni, Subotto Gözesi, Rayko Gölü, İstonovirov Gölü, Kostile Suyu, Mekveret Tepesi, Aştiz Toprağı, Danohar Gediği, Aspohor Köyü, Praston Köyü, Bestok Dalyanı, Ekotomano Köyü, Aya Keterina, Balyadabra Kazası, Kamanice Köyü, Haledirice Nehri, Denisa, Deprime Suyu, Radirin Nahiyesi, Rogan Nahiyesi, Kasratine Hisarı, Kristine Çayırı, Malkos'un Yeri, Esfende ve Söylende Köyleri, Bare ve Molis Köyleri, Marid ve Merbur köyleri, Merkene Köyü, Betsikal Köyü, Kalimut Köyü, İskenderiye, Şakol Köyü, Aksetiye Köyü.⁴⁸

Vakfiyenin, belirtilen yerlerinde geçen Müslim ve gayr-i Müslim isimlerinin dağılımı da şöyledir:⁴⁹

46 Arapça Vakfiye, s. 16,17,18, 19,20, 21, 22, 23,24, 25, 26, 27, 28, 29,30; vakfiye, esas itibarıyla her sayfası çift sütun olarak yazıldığı için, burada sayfa numaraları için, mesela 16/1, 16/2 kullanmadık.

47 Rus Kasabası, Tuna'nın Romanya kıyısında bulunan bir yerleşim yerinin adıdır. Bunun, Tuna'nın Bulgaristan yakasındaki adaşına "Ruşuk" denilmektedir.

48 Arapça Vakfiye, s. 16, 17, 18, 19,20, 21, 22, 23,24, 25, 26, 27, 28, 29,30; vakfiye, esas itibarıyla her sayfası çift sütun olarak yazıldığı için, burada sayfa numaraları için, mesela 16/1, 16/2 kullanmadık.

49 Arapça Vakfiye, s. 16, 17, 18, 19,20, 21, 22, 23,24, 25, 26, 27, 28, 29,30;

Müslim	Gayr-i Müslim
Yahya Paşa Oğlu Bali Bey	Dimitri
Kemal	Yorgaki
Muhammed	Yorgi
Kaya	Manol
Abdullah oğlu Mustafa Bey	Elya (Yahudi)
Arslan oğlu Musa	Ester (Yahudi)
El-Hac İskender	Avraham (Yahudi)
Musa	Yusif (Yahudi)
Mahmut	Şebbesay (Yahudi)
Abdullah oğlu İskender	Azer kızı Rahil (Yahudi)
İbrahim Paşa oğlu İsa Bey	Metedyay (Yahudi)
İbrahim Paşa torunu Mustafa Çelebi	Şaban (Yahudi)
Bali Bey kızı Mahmude Hatun	Bayanasi (Yahudi)
Ali oğlu Mevlana Rumî	Renan oğlu Bali (Yahudi)
Mehmed Ağa	Şebbesay bin Zeharya (Yahudi)
Muslihiddin	Selimo bin Nasi (Yahudi)
Yunus Ağa	Avraham bin Salto (Yahudi)
Hacı Duran	Yehut (Yahudi)
Seher Hatun	Rosa (Yahudi)
Banu Hatun	Soma oğlu Kiryorgi
Mesih Paşa	Todoro Kalimin
Abdulah oğlu Ahmed	Pavli oğlu Manol Malake
Abdülhayy oğlu Sinan Paşa	Sirki
Hanım Hatun ¹	Anderniko Kaloni
Kavvas Abdullah oğlu Hüseyin ²	Manol Anderniko
Mahmut Paşa	Rahip Makarnos
Ali oğlu Mustafa	Mihal Todorov
Hoca Firuz	Kobal oğlu Yorgi
Zaim Abdullah oğlu Yaser	Nasi (Yahudi)
Emir Alaaddin	Kara Yosef (Yahudi)
İsfendiyar oğlu İsmail Bey'in kızı Müslime	Manol oğlu Sirandinor
Ali Bey oğlu Kasım Çelebi	Şimoil
Zukayrli Abdüselam Bey	Emlahim
Mustafa oğlu Mevlana Seyyid Halil "Tırnova Kadısı"	Semitadlarov
İbrahim Oğlu Rüstem Çelebi	Destila oğlu Lomino Avraham (Yahudi)
Mevlana Pir Muhammed (Silistre Kadısı)	İysak (Yahudi)
Kethuda oğlu Sinan	Marondo oğlu Kalude Todorov
Mimar Ali	Kadrinin (Yahudi)
Abdullah kızları Safiye ve Rabia	Arnop (Yahudi)
Yusuf oğlu Memi	Yani
Abdullah oğlu Yunus (Ali Paşa Vakfı Mütevellisi)	Makaver (Tercüman)
Zaim İbadullah	Dimolev
İshak oğlu Derviş Ali	Kirbelov
Abdullah oğlu Hamza	Şem'un oğlu Nehas (Yahudi)
İshak Paşa oğlu Şadi Bey	Kaloyani Kızı Hristodaye
Kadı Mevlana Derviş Ali	Kilindirici Mano ³
Hüseyin oğlu Ramazan	Sinanoz oğlu Dimo
Yahya Bali oğlu Muhammed Çelebi	Toma oğlu Kiryorgi
Acem oğlu el-Hac Mustafa	Mayo Sunarga
Kethüda Üveys oğlu Ali	Dimo Kaloni
Sinan oğlu Abdi Çelebi	Aya Todorov
İsa oğlu İshak Çelebi	Şem'un oğlu Minhas (Yahudi)
Vâkif Hüseyin Bey	Binarno oğlu Manol
Abdülhayy oğlu Pir Mehemed	Muhtar Anderya
Köse Terzi	İstimad
Kurdoğlu Abdi	Koore
El-Hac oğlu Murat oğlu Recep Çelebi	Dimo
Muslidinndin oğlu Memi	Rayko
Mevlana İshak Çelebi (Vâkif)	Stokimanhu
Katip Hüseyin	Sazorov Harsun
Demir Eğerli	Valsonnuş
Ekmel Çelebi	Peyko Mapa
Yakup Paşa (Vâkif)	Kiryaki Ragol
Özgür oğlu Mehemed Bey	Luder Martin
Kasım oğlu Derviş Çelebi	Aştiz
Abdülhayy oğlu Kasım Paşa	Malkos
Emir Sinan Rakkasi (Vâkif)	

b) Anadolu Yakasında Bulunanlar: Gekivîze Kazası'nın Dokuzluca köyündeki iki arsa ki, 20000 dirheme Abdullah oğlu Hürmüz'den satın alınmıştır. İmaretin yanındaki kadınlara ve erkeklere mahsus hamamlar vâkıf tarafından sultanî temlik ile edinilmiştir. Hük-m-i hâkânî-de anlatıldığı gibi, vâkıfın tasarrufu altındaki dört merada çobanı belli 4000 baş koyun; meralardan biri Eskihisar diye bilinen yerde, üçü de Gekivîze'nin muzafâtında bulunmaktadır. Elmacık diye bilinen yere tâbi Sancakbeyi çiftliğinde, ikincisi Alaca Kilise diye bilinen yerde, dördüncüsü Darıcı denilen köyün içindeki taşlı burundur. Darıcı (Darıca), Gekivîze kazasına tabidir.⁵⁰

Meralarda 150 baş manda, 100 baş öküz yayılmaktadır. Mezralar ve meralar Yalakâbad, kazasıdır. Kışlak yerlerin tamamı yine Yalakâbad'da, Hisarcık ve Küçücek derbent denilen yerlerdedir. Yalakâbad Kazası'nın Karamürsellü köyündeki erkek hamamını vâkıf mal ve menalinin temizinden bina etmiştir. Vakfiyede Bursa için "Darü'l-Muvahhidin" denilmektedir. Gazi Çoban Mustafa Paşa burada, Kanber sokağında, Kanber Hanı diye isimlendirilen bir han inşa etmiştir.⁵¹ Hanın çevresinde, bitişik halde on beş dükkân bulunmaktadır. Karşısında da dört dükkân ve bir oda mevcuttur. Burada "öyle banladı-yüksek sesle ünledi" denilen Bozahânesi ve pide hânesi vardır. Diğer beş oda Tahtakale yakınındadır. Bunun yerinde, mahrusa-i Edirne'de bulunan *Merhûme Şehzade Hatun Ali Mescidi*'nin vakıfları bulunuyordu. Bunlar "büyük yangın"daki yakımla tahrib olmuşlardır. Hük-m-i sultanî ile tamir edilen vakfın hâkimi (mütevelli) burayı vezir Çoban Mustafa Paşa'nın kiralmasına müsaade etti.⁵² O arsa mütevelli Mahmud oğlu Ahmet Çelebi'nin idi.⁵³ Bu mütevelli Osmanlı dirhemiyle günlük dört dirhem ücret alıyordu. Taliplerin meclisinde o arsayı 10000 dirheme satmıştır. Vâkıf bundan sonra yazılı binaları inşa etmiştir. Seferihisar'da (İzmir'de) bulunan mezralar ve ma'mureler durmaktadır.

Vâkıf tarafından kurulan *Dokuzöyük Rus köyü*dür.⁵⁴ Kurulan köyde kullardan ve cariyelerden 59 nefer bulunmaktadır. Hasan ve zevcesi(karısı) Gülşad, Küçük Şirmerd ve zevcesi Nergis, İskender (mücerred-bekâr), Korkut ve zevcesi Fatıma, Yusuf ve zevcesi Devlet, La'med ve zevcesi Şirin, Ali ve zevcesi Server, Mehmed ve zevcesi Ayşe, Koca Şirmerd ve zevcesi Şahdâne, Kara İskender ve zevcesi Kumru, Balaban ve zevcesi Selime, Abdullah ve zevcesi Hasna, Âliber ve zevcesi Şâhi, Hamza ve zevcesi Dudu (Tuti), Soğancı ve zevcesi İrine ve oğlu Veli, Hüseyin ve zevcesi Fatıma ve oğulları Ferhat ve Haydar onun zevcesi Şahnüvaz, Karayusuf ve zevcesi Şahbadem, Cafer ve zevcesi Nefise, İsmail ve zevcesi Hurşid ve kızı Tayyib, Hoşkadem ve zevcesi Benefşe, Hâzır ve zevcesi Selver, Hasan ve zevcesi Devlet, Pervane ve zevcesi Gülseher, Süleyman ve zevcesi Fatıma, Rüstem ve zevcesi Hasna, Kasım (mücerred) bunların cümlesi Rus asıllıdır. Mustafa ve zevcesi Devlet Bosnalıdırlar. Vakıf köyünün tasarrufu bunlara, sonra çocuklarına, sonra zürriyetlerinden gelenlere aittir.⁵⁵

Vâkıf tarafından kurulan köylerden biri de *Bosna Köyü*'dür. Bu köyde kul ve cariye olarak 40 kişi bulunmaktadır. Onların isimleri ve sınıfları ayrıntılı olarak yazılmıştır: Kethuda Makro ve zevcesi Marov, İvan ve zevcesi Mâre, Kovace ve zevcesi Maline, Anderye ve zevcesi Maline ve oğlu İvan, Yorgi ve zevcesi Lusiye, Anderyev ve zevcesi Maline ve oğlu Petro, Yankov ve

50 Arapça Vakfiye, s.31/2, 32/1.

51 Arapça Vakfiye, s. 32/1.

52 Arapça Vakfiye, s. 32/2.

53 Arapça Vakfiye, s. 33/1.

54 Arapça Vakfiye, s. 33/1, 33/2.

55 Arapça Vakfiye, s. 34/1.

zevcesi Maline ve oğlu İvan, Diğer İvan ve zevcesi Mare, Çeliya ve zevcesi Katrine, Margiyetü'l-âzibe ve oğlu, Feriz Dırtıye el-azibe ve oğlu... hepsi Bosnalıdır.⁵⁶ İskender ve zevcesi Kumru, Mustafa ve zevcesi Devlet, Balaban ve zevcesi Kadem, Hüseyin ve zevcesi Dudu, Karagöz ve zevcesi Şirin, Süleyman ve zevcesi Pervane, bunlar Rusyalıdır. Bosnalı olsun Rusyalı olsunlar, bunlar, bunların çocukları, bunların neslinden gelenler köyün mutasarrıflarıdır.⁵⁷ Çemşid Çayırı denilen mezra da aynı kazadadır. Sulu çayırılık da denilen mezrada 260 baş kısarak, 3 aygır ve yük taşıyan eşekler otlamaktadırlar. Vâkıf bunları temlikü's-sultanî ile temellük etmiştir.

Çemşid Çayırı mezraasına bitişik *Kayacık Ağılı Köyü* bulunmaktadır ki buradaki kul ve cariyelerin sayısı 20'dir: Çerkez Şirmerd ve zevcesi Gülbahar, Çerkes Yusuf ve zevcesi Nevbahar, Rus Balaban ve zevcesi Devlet, Rus İvan ve zevcesi Benefşe, Çerkez Yusuf ve zevcesi Snober, Çerkez Hasan ve zevcesi Benevşe, Abaza Hasan ve zevcesi Devlet, Abaza Yusuf ve zevcesi Gülbahar, Abaza Musa ve zevcesi Kadem, Abaza Atmaca ve zevcesi Yasemin. Bunların evladi, evlatlarının evlatları inkiraz buluncaya kadar orada ekincilik yapacaklardır.⁵⁸

Gazi Çoban Mustafa Paşa'nın Gebze'deki büyük imaretinin yanındaki inziva hanenin (sâvma-i şerife) arkasındaki bahçelerin, caminin önünde imar ettiği bahçelerin tamamı: Çerkez Kasım ve zevcesi Benevşe, Çerkez Hasan ve zevcesi Çerkez Kadem, Bunların evlad ve âkabı tarafından tasarruf edilecektir. Vakıf arazilerde konuşlandırılmış kullar ve cariyeler yabancılarla izdivac edemezler.⁵⁹

Gazi Çoban Mustafa Paşa, kendi mal ve menalinden, Eskişehir kasabası yakınında, Kütahya nehri üzerinde beş gözlü bir bina, Menteşe vilayetindeki Balat kasabasında, halkın "yazı hamamı" diye isimlendirdiği bir erkek hamamı da inşa etmiştir, yerini Mustafa oğlu Hüsrev Çelebiden 1000 dirheme satın almıştır.

Anadolu'da bulunan ve vakfiye geçen yer isimler: Ahyolu, Bağlı ağaç deresi, Kayzerli eli, Ressullü köyü, Sarmaşık pınarı deresi, Canbaz pınarı, Eski hisar, Sancak Beyi çiftliği, Elmacık, Eski Gebze, Alaca Kilise, Taşlı burun, Yalak âbad, Kışlak, Hisarcık, Küçücek derbend, Karamürsellü köyü, Darü'l-Muvahhidin Bursa, Kanber Sokağı, Kanber Hanı, Tahta kale, Şehzade Hatun âli mescidi, Seferihisar Kazası, Dokuz öyük, Alışar taşı, At ahır, Küçük burun, Kalık viran, Toy tepesi, Karakaya sahrası, Kefr-i Hasan tarlası, Düvelik, Musa öyüğü, Kara yatak, Öksüz viran, Başyurt, Çaltepe, Seydi suyu, Yerli kaya, Kısık boğaz, Taş geçidi, Şeyh çerağı, çemşid çayırı, Kayacık ağılı köyü, Ebe kız köyü, taycılar çayırı, Kütahya nehri suyu, Karacakaya köprüsü, Eskişehir kasabası, Menteşe vilayeti, Balat kasabası, Yazı hamamı.⁶⁰

Gazi Çoban Mustafa Paşa, Gebze'deki, Eskişehir'deki (Odun Pazarı), külliyelerinde kütüphaneye de yer vermiştir. Kitapların, hem akîl hem de naklî ilimleri ihtiva ettikleri anlaşılmaktadır. Kitaplar misafirlerin, talebelerin istifadesi için konulmuştur. Gebze külliyesi kütüphanesine vakfedilmiş kitapların adları ve adetleri:⁶¹

56 Arapça Vakfiye, s. 34/2.

57 Arapça Vakfiye, s. 35/1.

58 Arapça Vakfiye, s. 35/2.

59 Arapça Vakfiye, s. 36/1.

60 Arapça Vakfiye, s. 31,32,33,34,35,36.

61 Arapça Vakfiye, s. 37,38,39.

Kitabın Adı	Cilt	Kitabın Adı	Cilt	Kitabın Adı	Cilt
Tefsirü'l-Keşşâf	1	Es-Sahihü'l-Müslim	4	Şerhü'l-Mecma'	2
Tefsirü'l-Kebir	13	Fethü'l-Bayri Fi-Şerhi'l-Bu- harî Li-Ibni Hacer	1	El-Ihtiyar ft-Şerhi'l-Muhtar	2
Tefsirü'l-Basit Li'l-Ima- mî'l-Vahîdi	15	Şerhi'l-Buharî Li-Ibni Hacer	8	Muhtasarü'l-Kudûf	1
Emvarü't-Tenzil ve Esra- rû't-Te'vil, Li'l-Kadı Beyzâvî	1	Kitabü's-Sünen Li-Ibni Mâce	2	Şerhü'l-Vikaye li-ibni Melik	1
Envarü't-Tenzilî'l-Âher	2	Kitabü's-Sünen Li-Ebi Davud	2	Şerhü'l-Vikaye li-Sad- ri's-şeria	1
Tefsirü'l-İmamü'n-Nesefî	1	En-Nihaye Li-Ibni'l-Esir	2	El-Inayetü fi-Şerhi'l-Hidaye	2
Kit'atün Kemmiyetün fi cild-i min Tefsiri'l-Kur'an ve Bahrü'l-Muhiti'l ebi Hayyan	5	Yetefettehu'l Buharî Lî'z-Zerkeşi	1	Gayetü'l-Beyan fi-şer- hi'l-Hidaye	6
Şerhü'l-Keşşaf li's-Seyyid el-Şerif	1	Camiü'l-Usul	1	El-Kifaye fi-Şerhi'l-Hidaye	1
Şerhü'l-Keşşaf li's-Şeyh Abdü'l Cebbar	1	El-Mesabih	1	Tarihü'l-Ravzateyn fi-Ah- barî'd-Devleteyn	2
Li'l-Atûfî el-Vaiz Ale'l-Keş- şaf	1	Eş-Şifa Li'l-Kadı'yas	1	Mecmaü'l-Ayneyn	1
Ed-Durrul Masûn	5	Havaşiyü'l-Ebhüriyyi Alâ Şerhi'l-Muhtasar Li-Ib- ni'l-Hacip	2	Ravzû'l-Menazir fi't-Teva- rihi'l- Arabiyye	1
Sahihu'l-Buharî es-Salis	2	El-Hidaye Fi'l-Fıkıh	1	Tuhfetü's-Sail fi-Ucube- ti'l-Mesail	1
Sahihu'l-Buharî er-Rabi'	1	El-Mebsutu'l-İmami's-Sa- rahsi	1	Tarihu Zevîl İslam, Te'lif: Eş-Şeyhü'z-Zehebî	1
Sahihu'l-Müslim el-Kuşeyri	3	Muhitu'l-Fetavi Li'l-İma- mî's-Sarahsi	6	Tarihü't-Taberîyyü'l-Farsî	1
Zübdetü't-Tarik ve'l-Hadi- sü'l-Erbağn el-mütercem bi'n-nazmî'l-Farisî ve'l-Fe- rayizî't-Terakiye	1	Zahiretü'l-Fetavi	4	Siracü'l-Mülûk	1
Risaletü Muhammed bin Muhammed Hafız el-Bu- hari	1	Fetaviyyü't-Tatarhaniyye	1	İhyaü'l-Ulûm	1
Medhu Emirü'l-Mü'minin Ali Kerremallahu Vechehû li-Ebil Hadid	1	Müniyyetü'l-Müftî	4	El-Meazü'l-Hakayık ve Rutbetü'l-Kerum fi'l-Me- fahireti Beyne's-Seyf ve'l-Kalem	1
Kitabü'n-Nasihât ve Ha- vassü'l- Kur'an	1	Şerhü'l-Kenzi li'z-Zebelleği	1	Mecmuatu fiha Resailu min Te'lifatî's-Şeyh Muh- yiddin el-Arabî	1
El-Mecmuatü'l-Celaliyye	1	El-Mükemmel fi-Şer- hi'l-Mufassal	1		
Miftahü'l-Berreyn	1	Muhtasarü't-Telhis	2		
Misbahü'l-Bahreyn	1	Şerhü'l-Makamati'l-Haririyye li's-Sirşeni	2		
Risaletü fi't-Tib	1	Hayatü'l-Hayavani'l-Kübra	1		
El-Fütuhâtü'l-Mekkiye	1	Tarihü'l-Medineti'l-Mü- newere	1		
Şerhü't-Taarruf fi't-Ta- savvuf	1	Şerhü'l-Meşarik li'l-Mevla Ekmeleddin	2		
Şerhü'l-Füsus li's-Şeyh Davud el-Kayserî	1	Şerhü't-Teshîl li's-şeyh Abdülkadir el-Mekkî	1		
Şerhü'l-Mevakif li's-Seyyid eş-Şerif	1	Ravzatü'l-Muhibbin li-ib- ni'l-Cevzi	2		
Şerhü'l-Mevakifü'l-Aher	1	Bedâiyü's-Sanayi			
Şerhü'l-Mekasid	1	El-Mesnevi li'l-Mevla Celalüddin el-Belhî	1		
Hevaşiyü'l-Merhum Mevlana Hasan Çelebi ala-Şehî'l-Mevakif	1	Zübdetü'l-Hakayık li's- Şeyh Aynî'l-Kuzatî'l-He- medânî	1		
Kitabü's-Şifa li-ibni Sina	1	Kimyaü's-Saadet	1		
Haşiyetü'l-Metalî li's-Sey- yid-Şerif	1	Külliyâtü's-Şeyh Feridüddi- ni'l-Âttar	2		
Havaşiyü'l-Mutavvel li-Ha- san Çelebi	1	Şerhü'l-İşrâk li'l-Kutbu Şirazi	1		
El-Mufassalü fi'n-Nahiv	1	Kamusü'l-Lügat fi-Cild Mutavvel	1		
		Es-Sihah fi-Cild	1		
		El-Kamusü'l-Muhit	1		
		Kamusü'l Vasit	1		
		El-Meşarik fi'l-Hadis	1		
		Mir'atü't-Te'vil li-Atufi el-Vaiz	1		
		Miftahü'l- Gayib li's-Şeyh Sadruddin el-Konavî	1		
		Şerhu Menazilu's-Sairin	1		

Eskişehir (Odun pazarı) külliyesi kütüphanesine vakfedilmiş kitapların adları ve adetleri:⁶²

Kitabın Adı	Cilt
Tefsiru ebî'l-Leys	4
Sıhahü'l-Cevheri	1
El-Mesneviyyü'l-Aher	1
Kitabu Kimyay-ı Saadetî'l-Aher	1
Et'Tefsirü's-Şeyh	1
Kısasü'l-Enbiya	1

Bu dokuz cilt kitap hankâhtaki sufilerin yararlanmaları içindir ve vâkıfın vakfidirler. Vakıfların kayıtlı gelirlerinin miktarı 10 kere 100000 (1.000.000) gümüş dirhemdir ki Sultan Süleyman Han'ın teb'asının (ümemü's-Süleymaniye) kullandığı Osmanlı sikkeleridir. Ayarları doğrudur, miktarı tamdır, bu miktarın 500000 dirhemi te'kid edilmiştir.⁶³

VAKFİYE ŞARTLARI:

a) Tevliyet Şartı: Oğullarının erşed olanına, onların oğullarına sonra çocuklarının oğullarına... ilâ-nihaye nesilden Nesile çocuklarının çocuklarına, asıldan sonra asla tabi olanlarıdır. Bundan sonra azaldı kölelerinin en salih olanına, onların oğullarına, azaldı kölelerinin kölelerinedir. Mütevellinin âkil, baliğ, reşit ve salih, hizmete kâdir olmaları, koruyucu olmaları, muktedir ve ehliyetli olmaları şarttır. Müteveli vakfın idaresine memur, evkaf-ı hümayun idaresinin izniyle harcamalara mezun adamdır. Harcamalarını helallik üzere yapmalarıdır. Vakıf gelirlerini kendi malından ve menalinden ayırmalıdır. Mütevellinin muâmele-i şer'iyyeye ve yürürlükteki kâr haddine uyması gerekir.⁶⁴

Gelirlerden açıklanacak harcamalarda bulunur. Azadlı kölelerin ve onların oğullarını, muktedir ve ehliyetli olmak şartıyla, tevliyetteki yeri yabancılardan öncedir. Güçlü bir mazeret olmadıkça mütevellinin hizmeti naibine ihale edilmez. Vakfiye şartnamesini hazırlamak, adı geçen vakıfların tamamına nezaret etmek Rumeli kazaskerinin görevidir.⁶⁵ Her kim müteveli olursa, onun yazıcısı, muhasebecisi vs. mübaşirleri her yılın başında (fî re's-i küllü âmin) teftiş edilir. Durumları ciddiyetle ele alınır. Yanlış, yolsuzluğu bulunanlara tembellik gösterenlere ilk olarak nasihat edilir, ikinci defa azarlanır, şiddet uygulanır, üçüncüsün de ise azledilir.⁶⁶

b) Harcamalar Şartı: her halükarda bakım ve onarım işi varsa harcamada öncelik onundur. Sonra gerekli aletler içindir. Sonra görevliler içinidir. Onarım işleri "ihtilalü'l-azîm"e değin tehir olunmaz.⁶⁷ Tembellik göstermek azledilme sebebidir. Büyük bir karışıklık olduğunda o yapının taminine çalışılmaz. Bu noktada emr-i rakabe (köle ve cariyeleri özgürleştirmek) her

62 Arapça Vakfiye, s. 39/2.

63 Arapça Vakfiye, s. 39/2.

64 Arapça Vakfiye, s. 40/2; % 10-20 arası faiz ile borç vermek meşru kabul ediliyordu. Para vakıfları böyle çalışıyordu.

65 Arapça Vakfiye, s. 41/1.

66 Arapça Vakfiye, s. 41/2.

67 İhtilalü'l-Azim: Büyük karışıklık, intizamsızlık, fitne, fesat (Muallim Naci Efendi, Lügat-ı Naci, s. 35) demektir.

işten öncedir. Bu, Hazreti Peygamber'in sünnetidir. Azadlıların çokluğu evlâdır. Bu iş, bütün zamanların en önemlisi sayılmıştır.

c) Kütüphane Şartı: Gebze imaretinde ve Eskişehir hankâhında bulunan kitapların dışarıya çıkarılmaması şarttır.

d) Müderris Olmak Şartı: Âlim ve ilmi ile amil adam olmak lazımdır. Bütün ilimlerde yetkin olmalıdır. Dersi ve ifadesi güzel olmalıdır. Mu'tad ve zikredilen günlerde Sahih-i Buhârî ve Sahih-i Müslim'den, ders öncesinde, hadis nakletmelidir. Medresede on beş öğrenci yetiştirmeli, dersi ile uğraşmalı, yasaklanan ve lüzumsuz işlerle meşgul olmamalıdır. Namaz ve dersten sonra, halvette de, vâkif için dua etmelidir. Müderris, akli ve nakli bilimlerden öğrencilere ders yapmalıdır. Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kalam ve insanlar arasında mu'teber olan ilimlerden her ders gününde, dersten önce tahkik ve tedkik yöntemiyle ders yapmalıdır. Bundan sonra öğrencileriyle birlikte, "Hayrül-beşer" Hazreti Peygamber'in, Osmanlı Halifeleri'nin ve vâkif Gazi Çoban Mustafa Paşa'nın ruhu için duada bulunmalıdır.⁶⁸

e) Zaviye Görevlileri: her iki zaviyede bir münzevî şeyh bulunmalıdır. Bu şeyh, sufi tarikatlarının her hangi birinden olabilir. Hankâhda (zaviyede) Allah'ın zikri ile meşgul olan müridleri irşad edecektir. Gece onlarla kalacaktır, onlarla zikir edecek ve Kur'an okuyacaktır, nasihatle bulunacaktır, zaviye halkını her zaman çirkinliklerden ayıplardan uzak tutacaktır, her durumda vâkif için duada bulunacaktır.

f) Kütüphaneci Olma Şartı: Gebze imaretinde kitapların bir kısmını diğer kısmından ayırt edene emin, salih, erkek olmalıdır. Kitapları korumak ve temiz tutmak görevidir.

g) İmam ve Müezzinler Şartı: Camilerden her birinde âlim, ilmi ile amil, gayretli, müstakim bir imam bulunacaktır. Gebze camiinde, makamları bilen, dört müezzin bulunacaktır. Bunlar "Ezan-ı Muhammedî"yi münavebeyle, gayretle ve devamlı okuyacaklardır.⁶⁹ İki her gün ezan okurlar, seher vakitlerinde temcid ve tehليل okurlar.⁷⁰ Eskişehir camiinde, münavebeyle "ezan-ı Muhammedî" okuyan iki müezzin vardır.

h) Hatiplik Şartı: Camilerden her birinde, hitabet şartlarını üzerinde toplayan, âlim, ilmi ile amil, hitabetin kurallarına, güzelliklerine sahip bir hatip bulunacaktır.

ı) Hafız Bulundurma Şartı, Gebze camiinin mahfilinde beş hafız, Eskişehir camiinde ise dört hafız bulunacaktır ki bunların en bilgilisi reisleridir.⁷¹ Cuma günlerinde nefis bir meclis düzenlerler, Kur'an-ı Kerim okurlar, Osmanlı sultanları ve vâkif için duada bulunurlar, Birinci mahfilde bulunur, güzel sesiyle naat-ı şerif okur. Gebze camiinde güzel sesli iki adamdan biri öğle namazında, ikincisi ikindi namazından sonra Resul'e ve vâkifa aşr-ı şerif okurlar.⁷² Yine bu camide, perhizkârlardan on adam her gün öğle namazından sonra toplanırlar, on bin kere tesbih çekerler, on bin defa Peygamber'e selatü selam ederler. Yine orada ihlâs ve ihtisas sahibi on kişi toplanır, her biri her gün ikindi namazından sonra yüz defa ihlâs sûresini okurlar. Tesbih-

68 Arapça Vakfiye, s. 42/2.

69 Arapça Vakfiye, s. 42/2.

70 Temcid: övgü ile ululamak.

71 Mahfil, Arapçadır, camilerde müezzinlere mahsus yüksek yerdir. Mahfilin sultanlara mahsus, etrafı parmaklıklı olanına "maksûre" denilmektedir ki Hazreti Muaviye tarafından icad edilmiştir. (Muallim Naci, *Lügat-ı Naci*, s.822)

72 Arapça Vakfiye, s. 43/1.

çiler de toplantı sonrası, yüksek sesle İhlâs suresini üç defa muavvizeteyni ve seb'ül-mesanîyi birer defa okurlar.⁷³ Bazen Bakara suresinin ilk sayfasını da okurlar, tesbihlerinin ve kıratlarının sevabını Hazreti Peygamber'e, ailesine, ashabına, âl-i Osman'a ve vakıf kurucunun ruhuna hediye ederler. Burada her gün iki hatim yapılır. Otuz cüz sabah namazından sonra otuz cüz de öğle namazından sonra okunur.

Eskişehir camiinde her gün sabah namazından sonra bir hatim indirilir. Hatim duasında Peygamber'in, ailesinin, ashabının, Âl-i Osman'ın ve vâkıfın ruhlarına hâsıl olan sevap hediye edilir. Gebze imaretinde, cüzhan ve devirhanları kontrol eden müstakim, âdil ve emin noktacı bulunur.

i) Beytüt-Ta'limler Şartı: her birinde âlim, salih ve nâsih bir muallim vardır. "Halife" sıfatını taşıyan yardımcısı bulunur. Beytüt-ta'limlerde öncelikle yetim çocukların, imkan dâhilinde diğer Müslüman çocukların eğitimleri yapılır. Eğitim gören her yetim çocuğa, her yılın ilkbaharında gömlek, peştamal, başlık, her yılın kışında tahnit edilmiş kaban, pamuklu iç elbise, yetimlere her mevsimde meyveler zuhur ettiğinde mükâfat olarak dağıtılır. Yetim çocuklar arasında onar dirhem harçlık verilir.⁷⁴

j) Nâzır Şartı: Gebze ve Eskişehir imaretlerinin her birinde emin, dindar, muhasip, nâzır bir adam vardır ki, imaretin hizmetlilerinin ahvalini kontrol eder. Eskişehir'deki nâzır noktacılık denilen hizmete nezaret etmesi de şarttır. Bunlar vakıfların aynı ve nakdî gelirlerini zabtederler, imaretin giderlerine harcarlar, eksikliği ile fazlasıyla, diğer ürünleri de kayıt altına alırlar. Gelir-gider defterine yazar, hesabını her yılın başında Gebze'deki vakfın mütevellisine sunar.⁷⁵

k) Kâtipler Şartı: her iki imarete birer emin muhasip kâtip olur. Katipler imaretin işlerini, ahvalini mütevellinin yanında yazarlar. Nâzır da bunlara vezaret eder.

l) Vakıf Görevlileri Şartı: Bir cabi, emin bir şeyh, şeyhin yardımcıları olan iki nakip: biri ekmek için diğeri yemek için görevlidir. İki hizmetli: biri kandilci, biri ise manzumecidir. Mutfak ve aşevi için, mederesenin koruması için üç kapıcı her bimaret için ikişer ferraş, sığınaklar için kilerci, harcamalar için bir vekil-i harc, her birinde birer ölü yıkayıcı, bir pirinç ayıklayıcı, et ve buğday unu taşıyıcısı, atları zapteden kapılarını kilitleyen, seherde açan, sabahtan gün sonuna kadar yanında oturan ahırcı; imaretlerden her birinde bir odun depocusu, tuvaleti, hankâhı ve konuk evlerini, su yataklarını, temizleyen bir adam, menfezleri ve su dolaplarını onaran iki tamirci,⁷⁶ imaret yakınındaki medresenin temizliği için de bağımsız bir temizlikçi, Gebze imaretinde üç ekmekçi, üç baş aşçı, Eskişehir imaretinde iki temiz ekmekçi, iki iffetli aşçı vardır. Bunlardan en saygın olanı diğerlerinin reisidir.

m) Yemek Pişirme ve Dağıtma Şartı: imaretlerin her birinde, her gün, sabah ve ikindi sonrasında olmak üzere iki defa yemek pişirilir. Sabah yemeği kabakluşlukta (duhatül-kübra), ikindi yemeği günbatımına yakın bir zamanda dağıtılır. İmarete inen, büyüklerden ve küçüklerden, âlimlerden ve salihlerden, eşraftan ve seyyidlerden, seçkinlerden ve düşkünlerden her kim olursa olsunlar yemekten men edilmezler. İmarete inen geri çevrilmez, yemeği kesilmez.

73 Arapça Vakfiye, s. 43/2.; Muavvizeteyn: Felak ve Nas Sûrelerine, seb'ül-mesani de Fatiha sûrelerine denilmektedir.

74 Arapça Vakfiye, s. 46/2.

75 Arapça Vakfiye, s. 44/2. Noktacılıkla ilgili olarak, Bahaeddin Yediyıldız'ın *18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK Yayını, Ankara, 2003, s. 378'e bakılmalıdır.

76 Arapça Vakfiye, s. 45/1.

Mu'tad günler dışında kalmalarına cevaz verilir.⁷⁷ Vakıf ürünlerinin dörtte biri kadar daha satın alınır ve kayda geçirilir. Artık gelirler:

1. Aşr-ı şerif, cüz okuyucularına, tesbih çekicilere, köprülerin tamirine, geçitlerin ıslahına, künklerin, pınarların ve hanların tamirine, sel sularının yığıtıldığı setlerin, yolların onarımına
2. Müslim ve Gayr-i Müslimlerin yoksullarına, gariplerin techiz ve tekfinlerine, muhtaç hastaların ilaçlarına, azıklarına, hacıların yoksullarının seyahat giderlerine, borç batağındakilerin borçlarını ödemelerine, darü'l-harpten Müslüman esirlerin, kendilerini kurtarmaya gücü yetmeyenlerinin, kurtarılmasına harcanacaktır.
3. Vakıf bir şekilde yıkılırsa, gelirlerinin tamamı Mekke-i Şerif'e ve Medinetü'l-Müşerrefe'de oturan fakirlere ve miskinlere harcansın. Hayır vakıflarının taşınmazları Gebze'deki imarete tahsis edilsin.
4. İmaret Mutfaklarında Kullanılan Günlük Yiyecek ve İçecek Malzemeleri: 60 okka et,⁷⁸ İstanbul kilesiyle (24 kg) 5 kile buğday unu⁷⁹, İstanbul kilesiyle 1,5 kile pirinç: sabahtan ayıklanır, toplanır. Filibe kazasındaki pirincin bir tanesinin dahi satılmaması şarttır. Filibe pirinci karayoluyla Rusçuk'a, oradan gemi ile imarete getirilirdi. Filibe'nin unu cabisinin uhdesindedir. Her gün ikinci vakti 1,5 kile özlü buğday çevredekilere dağıtılmalıdır. Ekmek pişirmek için okkanın beşte biri kadar tuz verilmelidir. 400 dirhem nohut vaktinde verilmelidir...

Toplantı gecelerinde, Aşûra ve bayram günlerindeki de belirlenmiştir. Ramazan günlerinde Berat, Regaib, Mevlid ve Miraç gecelerinde, ihtiyacı olanlara pirinçten 5 kile, sebzelerden, yemişlerden, çiçeklerden üçte bir kile, nohuttan iki okka, biberden bir-iki dirhem; safranlı tatlıya ihtiyaç olanlara 2 kile pirinç, baldan 15 okka, baharattan 4 okka, safrandan 10 dirhem, baldan 12 okka, nişastadan beşte bir okka⁸⁰ ihtiyaç sahiplerine incirden, erikten, kırmızı üzümünden, zerdaliden 4 okka, renklisinden üçte bir okka; ekşili yemek için pirinçten 1 kile, siyah üzümünden 20 okka, kırmızı üzümünden beşte bir okka, pestil, erik ve zerdaliden üçte bir okka. İhtiyaç sahipleri zikredilen yiyecek maddelerini zikredilen gecelerin ya da günlerin herhangi birinde sırayla ve istikrarla alırlar (bi'l-istimrar ve'l-istikrar). Yemek miktarı ramazan gecelerinde sair gecelerde normal günlerde ve bayramlarda eşittir. Pişirilen yemek misafirlere, sofulara, hankâh odalarındaki komşulara dağıtılır. Her gün sabahleyin bir ekmek, bir parça et, bir tas yemek görevlilere, evlilerine ve bekârlarına, fakirine ve zenginine dağıtılır. Fakirlik ve nafaka gerektiren durumlarda, her gün üç ekmek, üç tas yemek ve üç parça et verilir. Bekârlara günlük sabah ve akşam olmak üzere iki ekmek, iki parça et, iki tas yemek, softa diye bilinen muhassılların yetenekli olanlarına da verilir.⁸¹ Yemek hususunda savurganlıktan kaçınılmalıdır. Bu durum mütevellinin, nazırın, şeyhin içtihadına ihalem edilmelidir. Yemek onların yeterli gördükleri miktarda, inançlarına, firasetlerine ve ayırt etmelerine göre pişirilmelidir. Pişen yemek dağıtılmalıdır. Artanının fakir komşular, zayıflar ve miskinler arasında dağıtılması daha erdemlidir.

77 Bütün imaretlerde olduğu gibi, Gebze ve Eskişehir imaretlerinde de inen misafirlerin üç gün-üç gece meccanen konaklamaları, ihtiyaçlarının görülmesi Sunnet-i Resul'dür.

78 Okka: o tarihlere 400 dirhemdir, yenisi 1000 yeni dirhem yani kilogramdır. (Şemseddin Sami Bey, a.g.e, s.213)

79 Arapça Vakfiye, s. 48/2, 49/1... Pirvadi'deki su değirmenlerinden elde edilen unlar gemiyle Gebze'ye getirilirdi. Her ekmek için 100 gr hamur kesilir. Piştikten sonra noksansız olması evladi.

80 Arapça Vakfiye, s. 49/2.

81 Arapça Vakfiye, s. 51/2.

Yıllık gelirlerse, on bin dirhem in reğeller, ekşiler, bal vs, ayrıca kabkacakların parlatılmaları için, mum, yağ vs. ihtiyaçlar için ayrılmalıdır. Eksikse ilave edilmelidir. Misafirlere derslerinden sonra bir ekme k 50 dirhem süzme bal, beslenmeleri için 50 dirhem ekme k verilmelidir. Her öğün on altı sofra kurulurdu ve her sofrada 5 kişi otururdu.

5. Gebze İmaretinin Görevlilerini ve Yevmiyelerini Gösterir Tablo:⁸²

Mesleği	Yevmiyesi (Dirhem)	Mesleği	Yevmiyesi (Dirhem)
Müderriş	50	Tesbihçilere ve Salavat-ı Şerifecilere	1
Öğrencilerden her birine	2	Nâzıra	10
Medrese kapıcılarından ve ferraşlardan her birine	2	İhlas, Ayetü'l-Kürsi okuyucularına	1
Kütüphane görevlisine	3	İmaretin şeyhine	10
Cami Hatibine	10	Vekil-i Harc	5
Cami İmamına	10	Kilerci	4
Müezzinlerden her biri	5	Aşçılardan Reisine	5
Cami Hizmetlileri (Kayyimin)	3	Aşçılardan her birine	4
Kandilciye	3	Ekme kçilerden her birine	3
Hafızların Reisi	5	Temizlikçilerden her birine	3
Dört hafızdan her biri	3	Ekme k ve Yemek Nakiplerine	2
Hoşhân	2	Mutfak kapıcısına	2
Muarrifine	3	Bulaşıkçıya	2
Müveşşih (Güzel şiir okuyan)	2	Pirinç ayıklayıcıya	2
Cüzhanlardan her birine	1	Bulgurcuya	2
Noktacıya	1	Et taşıyıcıya	1
Hankâh (Güzel metin okuyucusu)	20	Ahır görevlisine	2
Tamircilerden her birine	2	Odun muhafızına	1
		Çöpçüye	2

82 Arapça Vakfiye, s. 48/1-2.

6. ESKİŞEHİR İMARETİNİN GÖREVLİLERİNİ VE YEVMİYELERİNİ GÖSTERİR TABLO:⁸³

Mesleği	Yevmiyesi (Dirhem)
Hankâh Şeyhi	15
Cami Hatibi	5
Cami imamı	6
Her bir Müezzine	3
Hafızların reisine	3
Kalan Hafızlara	2
Belletmene (Muarrif)	2
Cüzhânlardan her birine	1
Hizmetlilerden her biri	2
Kandilci	2
İmaret Şeyhi	5
Vekil-i Harc	4
Kilerci	3
Aşçılardan Fırıncılardan, temizlikçilerden her biri	2
Ekmek ve yemek hizmetlilerinden her birine	1
Bulaşıkçı	1
Depocu, Pirinç ayıklayıcı buğday uncusu, et taşıyıcısı	1
Odun depocusu, tuvalet temizleyicisi	1
Ahır görevlisi	2
İmaret Nazırı	10
İmaret Kâtibi	4

Eskişehir imaretinde tüketilen yiyecek içecek malzemeleri Gebze imaretindeki yarısı kadardır ve fazla yemekler aynı usulle yoksullar ile zayıflar arasında dağıtılmaktadır. Bu imarete reçeller ve sair tatlı ve baharatlar için de 5000 dirhem ayrılmıştır.⁸⁴ Misafirlerin yemeği 12 sofraya taksim edilir, beşer kişi otururlar. Yiyeceklerin en tazesi ve âlâsı satın alınır. Bal, yağ, pirinç, buğday, un ve sair ihtiyaçlar her bir imaret için satın alınır. Kim ihtiyaçların temininde tembellik gösterirse kasten cimrilik ederse: Allah'ın, meleklerin, insanların tamamının laneti üzerine olsun.⁸⁵

⁸³ Arapça Vakfiye, s. 53/1.

⁸⁴ Arapça Vakfiye, s. 53/2.

⁸⁵ Arapça Vakfiye, s. 53/2.

GEBZE VE ESKİŞEHİR İMARETLERİNİN YÖNETİCİLERİ VE YEVMİYELERİ:⁸⁶

Görevi	Yevmiyesi
Eskişehir vakfı mütevellisi	33
Eskişehir vakfının nazırı (Rumeli Kazaskeri)	5
İki vakfın kâtibine	8
Ürünleri toplamak için görevlendirilen sekiz muhasebeciden her birine	5

Gazi Çoban Mustafa Paşa'nın Boğazkesen Kalesi dışında Biga, Seyyid Gazi ve Rodos kalesinde birer darü't-ta'limi bulunmaktadır. Darü't-ta'limlerde görevli olanların aldıkları yevmiyeler de aşağıdaki gibidir.⁸⁷

Görevi	Yevmiyesi
Darü't-ta'lim Öğretmeni	5
Öğretmen Vekili	1
Muhafıza	1
Rodos Darü't-ta'lim Öğretmeni	4
Öğretmen vekiline	1
Hasırcısına	1
Muhafızına	1
Dizdârına, muhafızların reisine, vakıfların nazırına	-

Harameynü'l- muhteremeyn yoksullarına gönderilmek üzere, her sene 100 efrenci altın, vezni ve miktarı sahih sikke gönderilecektir. Bunun gönderilmesinde gevşeklik gösterilmesin, ölçülere aykırı bulunulmasın.⁸⁸

Hatime: Allah'a, Resulüne, Ahiret gününe inanan bir kimse, bu vakfiye şartlarını helal veya haram edemez, şartını değiştiremez, değiştirmeye çalışırsa, onu bozguncu bir yorumla nesh ve saptırmaya kast ederse o kimseler zâlimdirler... Âlemlerin Rabbi'nin sözünü iştiniz: "Dikkat ediniz, Allah'ın laneti zâlimlerin üzerindedir". Bundan böyle vâkıfın, Gazi Çoban Mustafa Paşa'nın, eciri "merhametlilerin en merhametlisi"ndendir. Şüphesiz Allah, âlimlerin ecrini zayıf etmez. Övünmek, her hal ve şartta Allah'ındır. Salatu Selam Muhammed'e, arkadaşlarına, ehl-i beytine olsun. Kalpleri kabule meylettiren O'dur.⁸⁹ Vakıfnâmenin yazılması Allah'ın inayetin-

86 Arapça Vakfiye, s. 54/1.

87 Arapça Vakfiye, s. 54/2.

88 Arapça Vakfiye, s. 54/2.

89 Arapça Vakfiye, s. 56/2.

den ve yol göstericiliğinden dolayıdır. Recebü'l-müreccebin başlarında, Hicret-i Nebeviyye-ti'l-hilâliyyenin 932. yılında (M.1526 yılında) yazılmıştır.⁹⁰

SON NOTLAR

- 1 "Melikeler melikesi, kadınların iffetlisi, Gazi Çoban Mustafa Paşa'nın halile ve zevcesi, Sultan Selim Han'ın kızı, Sultanü'l-âdel ve Hakanü'l-ekmel, hûlasâtü nev'il insan, Süleymanü'z-zaman Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi.
- 2 Kavvas: Arapçadır. Okçu, ok yapan adam demektir. (Şemseddin Sami Bey, *Kamus-ı Türki*, s. 1086)
- 3 Kilindir, emzikli su kabı demektir. Ibrikçi

90 Arapça Vakfiye, s. 57/1.